

ВІКТОР ГЮГО

ГАВРОШ

ВІКТОР ГЮГО

ГАВРОШ

О П О В І Д А Н Н Я

Для молодшого шкільного віку

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ «В Е С Е Л К А»
КИЇВ 1977

ІІ(Фр)
199

Переклад з французької

Малюнки Михайла Туровського

Перевидання

ІІ 70802—055
Р М206(04)—77 122—77

ДИТИНА ПАРИЖА

По вулицях Парижа блукають обшарпані хлопчаки. Звуться вони гамени¹.

Це веселі маленькі істоти. Вони ідуть не щодня. На тілі в них немає сорочки, на ногах — черевиків, над головою — даху. Живуть вони зграями, ночують просто неба. Гамен носить старі штани свого батька, які сягають йому нижче п'ят, старий капелюх чийогось іншого батька, під яким ховаються його вуха.

Якби у величезного міста спитати:

— Що це?

Воно відповіло б:

— Це моя дитина.

Гамен кричить, глузує, сміється, б'ється. Він рибалить у рівчаках, полює на смітниках, глумиться та кусає, свистить та співає, вихваляє та лається,

¹ Гамен — вуличне хлопча (французькою мовою).

співає все, починаючи від похоронних молитов до веселих куплетів, барложиться в гноїщах і виходить з них, сяючи, мов зірка.

Гамен дивується мало, боїться ще менше, глузує з забобонів, викриває брехню, в чудеса не вірити, показує язик привидам.

Попів гамен ненавидить. Дві речі, яких він завжди прагне і ніколи не досягає, це — повалити уряд і залатати свої штани.

Гамен чудово знає всіх поліцейських Парижа і, зустрівшись з яким-небудь з них, завжди зуміє назвати його на ім'я. Він має точні відомості про кожного. Не вагаючись, він скаже вам: «Оцей — зрадник, отой — злюка, он той — гарний хлопець, той — дивак, а той вважає, що Новий міст — його власність, і не дозволяє нам ходити по карнизу за поручнями; у того погана звичка смикати людей за вуха» тощо.

У ті часи, про які ми розповідаємо, на бульварі Тампль можна було бачити хлопця десяти-двадцяти років, що досить точно відповідав би накресленому образові гамена, якби при дитячій усмішці на устах у нього на серці не було порожньо та сумно. Він носив чоловічі штани (іх він дістав не від батька) і жіночу кофту (її він дістав не від матері). Якісь чужі люди одягли його в це шмаття. А втім, у нього були і батько, і мати. Тільки батько ніколи не думав про нього, а мати його не любила. Він належав до тих найбільш гідних жалю дітей, які, маючи батьків, залишаються сиротами.

Цей хлопець звався Гаврош.

То був галасливий, блідий, моторний, меткий, насмішкуватий хлопчина із жвавим, хворобливим обличчям. Він бігав скрізь, співав, грався, копався в рівчаках. Він не мав ні притулку, ні хліба, не знав любові, але був веселий, бо був вільний.

Та хоч який занедбаний був Гаврош, але і він казав раз на два чи три місяці: «Піду-но до своєї мами». Він залишав бульвар, спускався на набережну, переходив мости і нарешті діставався до халуп-

чини в бідному передмісті. Коли він заходив у кімнату, його питали:

— Звідки ти?

Він одповідав:

— З вулиці.

Коли він виходив, його питали:

— Куди ти йдеш?

Він одповідав:

— На вулицю.

МАЛЕНЬКИЙ ГАВРОШ ШКЛУЄТЬСЯ ПРО ЩЕ МЕНШИХ

Весною в Парижі часто віють холодні вітри. Одного вечора, коли вітер був такий жорстокий, що здавалось — повернувся січень, і коли люди знову повдягали теплі плащі, маленький Гаврош, тримячи під своїм дрантям, стояв перед вітринкою перукарні. На ньому була невідомо як придбана шерстяна жіноча шаль, що правила йому за кашне. Гаврош, здавалося, милувався восковою лялькою, яка крутилась за вітрину, всміхаючись до перехожих. Насправді ж Гаврош придивлявся, чи не можна б потягти з вітрини кусок мила, щоб потім продати його перукареві десь у передмісті. Цю роботу, до якої він мав великий хист, Гаврош називав «голити голярів».

Перукар голив клієнта і час від часу скоса поглядав на свого ворога — цього замерзлого гамена з руками, засунутими в кишені, та зухвалими думками в голові.

Поки Гаврош розглядав ляльку та мило, двоє хлопців, досить чисто вдягнених і ще менших за нього, боязко повернули ручку дверей і ввійшли в перукарню, просячи чогось — може, милостині. Одному було років сім, другому — п'ять. Говорили обє враз, жалібними голосами, але розібрati слів не можна було, бо ридання переривали мову молодшого, а старший клацав зубами від холоду. Розлю-

ченій перукар обернувся до них, виштовхнув обох на вулицю і зачинив двері, приказуючи:

— Ходять та напускають холоду!

Діти, голосно плачучи, пішли далі.

Тим часом небо облягли темні хмари, і почався дощ. Гаврош побіг слідом за дітьми і наздогнав їх.

— Що з вами сталося, малята?

— Нам нема де ночувати,— відповів старший.

— Тільки й того? — сказав Гаврош.— Велике діло! Хіба через таке плачути? Ото дурні!

І додав з відтінком вищості й ніжності в голосі:

— Ходімо зі мною, дітлахи!

Хлопчики пішли слідом за ним. Вони вже не плачали. Гаврош повів їх вулицею Сент-Антуан в напрямі до Бастілії.

Раптом він побачив під ворітами жебрачку — задубілу від холоду дівчинку років тринацяті-чотирнадцяти.

— Бідолашненька! — пожалів її Гаврош. — Ось тобі. Візьми.

І він напнув на худорляві плечі дівчинки своє тепле шерстяне кашне, яке стало тепер знову шаллю.

Дівчинка здивовано глянула на Гавроша і мовчки прийняла подарунок.

Дощ пішов ще дужче.

— Що ж це таке? — вигукнув Гаврош.— Знову зливав? Коли так триватиме, то я протестую. Ну, та дарма,— зауважив він за хвилину, кинувши погляд на дівчинку, що куталась у шаль.— Зате у неї тепер знаменита шуба.

І, дивлячись на хмару, він вигукнув:

— Тебе таки обдурили!

Хлопчики йшли за ним. Коли вони проминали пекарню, Гаврош обернувся.

— А ви, хлоп'ята, обідали?

— Ні, мосьє,— відказав старший.— Ми не їли нічого з самого ранку.

— У вас, значить, нема ні батька, ні матері? — запитав Гаврош.

— Вибачте, мосьє, у нас є і тато, й мама, але ми не знаємо, де вони.

— Іноді краще цього не знати,— зауважив Гаврош.

— Ось уже дві години, як ми ходимо,— вів далі старший хлопчик.— Ми шукали чого-небудь біля стовпчиків на тротуарі, але нічого не знайшли.

— Звісно,— відповів Гаврош,— собаки з'їдають все.

Він зупинився перед пекарнею і почав шукати в своїх дірявих кишенях. Нарешті він підвів голову з переможним виглядом.

— Спокійно, малята! Стане на вечерю всім трьом. Він витяг з кишені монету, одне су, штовхнув хлопчиків у пекарню, поклав гроші на прилавок і гукнув:

— Хліба на п'ять сантимів!

Пекар узяв хлібину й ніж.

— Покрайте на три скибки,— звелів Гаврош.

Побачивши, що пекар бере чорний хліб, Гаврош обурено вигукнув:

— Білого хліба дайте! Я частую.

Пекар не міг стримати усмішки і, краячи хліб, дивився на дітей співчутливим поглядом, який роздратував Гавроша.

— Гей ви, пекарчук! Чого це ви так витріщились?

Відкрайвши хліба, пекар узяв су, а Гаврош сказав хлопчикам:

— Їжте!

Він дав їм по скибці хліба. Всі троє були дуже голодні. З насолодою жуючи хліб, вони стояли в проході і загорожували вхід до пекарні. Пекар дивився на них з досадою.

— Ходімо на вулицю,— сказав Гаврош.

І вони знову пішли в напрямі до Бастілії.

В ті часи на майдані Бастілії, цієї тюрми-фортеці, стояв чудний монумент, тепер уже забутий парижанами. То був величезний слон, зроблений з дерева й оштукатурений, з баштою на спині. В цьому глухому кутку майдану величезний лоб гіганта, його хобот, ікла, башта, подібні до колон ноги — вночі, проти зоряного неба, вимальовувались фантастичним силуетом. Стояв він у своєму кутку напівзруйнований, обгороджений трухлявим парканом.

До цього слона, ледве освітленого далеким ліхтарем, і вів Гаврош хлопчиків.

Підходячи до слона, Гаврош сказав:

— Не бійтесь, хлоп'ята.

Він проліз крізь дірку в паркані і втягнув за собою хлопчиків. Під парканом лежала драбина. Вдень нею користувалися робітники з сусіднього лісного складу. Гаврош, з дивною для його літ силою, підняв її і приставив до однієї з ніг слона. Драбина сягала чорного отвору в череві велетня.

Гаврош показав своїм гостям на драбину й на отвір.

— Лізьте і заходьте,— сказав він.

Хлопчики перелякано перезирнулись.

— Не бійтесь, дітлахи! — гукнув Гаврош.

І додав:

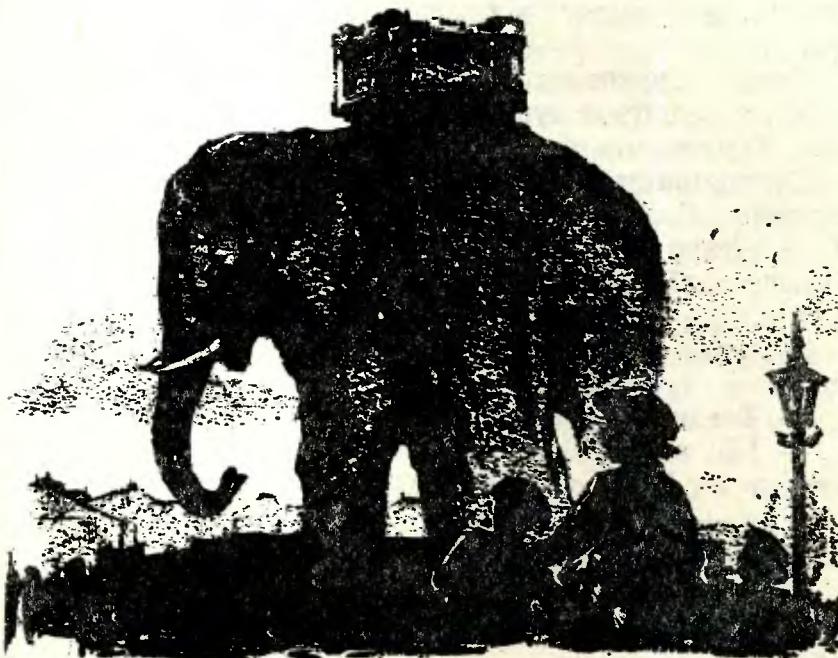
— Дивіться!

Він обхопив ногу слона і вмить добувся до отвору. Він уліз туди, мов ящірка, і за хвилину хлопчики побачили його обличчя, що невиразно біліло над краєм темного отвору.

— Ну, лізьте ж, дітлахи! — крикнув Гаврош. — Побачите, як тут добре. Лізь ти перший, — сказав він старшому. — Я подам тобі руку.

Хлопчики тулилися один до одного. Гамен водночас і лякав їх і викликав довір'я. До того ж, ішов дощ. Старший нарешті наважився. Менший, побачивши, що брат поліз, а він залишається сам між ногами цієї здоровенної тварини, хотів заплакати, але не насмілився.

Похитуючись, старший здирається по щаблях. Гаврош підбадьорював його покликами. А коли міг уже дістати до хлопчика, скопив його за руку і підтяг до себе.

— Готово! — гукнув він.

Хлопчик був усередині.

— Тепер зажди мене,— звелів Гаврош.— Сідайте, будь ласка, мосьє.

І він із спритністю мавпи зслизнув по нозі слона вниз, скопив меншого на руки, поставив його на середину драбини й став підштовхувати ззаду, гукаючи старшому:

— Я буду підштовхувати його, а ти тягни!

Мить — і хлопчик опинився в отворі, а Гаврош, влізши слідом, ногою відпхнув драбину, заплескав у долоні й закричав:

— Ось ми й дома! Ура!

Отвір, крізь який вповзли діти, був ледве видною зовні щілиною в череві слона, такою вузькою, що вільно залазити в неї могли тільки коти та маленькі діти.

— Насамперед скажемо швейцарові, що час не має вдома,— мовив Гаврош.

І зник у темряві. Мабуть, хлопець добре знав своє житло. Він витяг відкілясь дошки і затулив нею отвір.

Потім Гаврош знову пірнув у темряву. Хлопчики чули, як засичав сунутий у пляшку з фосфором сірник. Теперішніх сірників тоді ще не було.

Несподіваний спалах світла змусив дітей замрежитись. Гаврош запалив умочений в смолу гніт. Такий гніт звався «свічкою для льоху». Ця свічка більше чаділа, ніж горіла, і ледве освітлювала нутро слона.

Менший хлопчик притулився до брата і прошептів:

— Темно!

— Що ви верзете? — крикнув Гаврош.— Що ви гадуєте? Не подобається? Вам треба палацу? Що ви — дурні, чи що? То так і скажіть. Попереджаю вас, що я не люблю дурнів.

Маленький прочухан буває корисним при переляку. Він надає впевненості. Хлопчики підійшли до Гавроша.

Розчулений їхнім довір'ям, Гаврош перейшов з серйозного тону на ласкавий.

— Дурило! — мовив він до старшого, пестливим тоном пом'якшивши лайливе слово.— Це надворі темно. Надворі дощ, а тут дощу нема. Надворі холодно, а тут вітру і не почуваєш. Надворі — люди, а тут — нікого. Надворі навіть місяця нема, а тут горить моя свічка.

Хлопчики озиралися навколо вже не так боязливо, але Гаврош не дав їм довго роздивлятись.

— Мерцій! — сказав він, штовхаючи їх в глиб «кімнати».

Там була його постіль.

Постіль у Гавроша була справжня. Тобто, вона складалася з матраца, ковдри і балдахіна.

За матрац правила солом'яна циновка, за ковдру — чималий кусок грубого, сірого, дуже теплого і майже нового сукна. А балдахін являв собою ось що.

Три досить довгі жердини, закріплені на долівці, зверху були зв'язані вірьовкою і утворювали піраміdalний триніжок. Цей триніжок тримав на собі дротяну сітку, припасовану так майстерно, що вона з усіх боків укривала жердини. Великі камені круг триніжка притискали сітку до долівки так, що прорватись усередину не можна було. Сітка була частиною дротяної огорожі пташника, яку Гаврош почутив у зоологічному саду. Гаврош спав під нею, наче в клітці.

— Ану, рапти, дітлахи! — наказав Гаврош.

Він обережно допоміг гостям улізти в клітку, потім проліз сам, зсунув камені і щільно закрив вхід.

Вони полягали на циновці. Гаврош усе ще тримав у руці свою свічку.

— А тепер спіть собі,— сказав він.— Я погашу канделябр.

— Що це таке, мосьє? — спитав старший, показуючи на сітку.

— Це? — перепитав Гаврош.— Це від пацюків. Спіть собі.

Він прикрив сукном молодшого хлопчика, який пробурмотів:

— О, як добре. Тепло!

Трохи згодом Гаврош сказав:

— Я перелажу через стіни і чхаю на уряд. От і все.

Хлопчики з боязкою пошаною й подивом дивились на цю безстрашну й вигадливу істоту. Маленький хлопчик, такий же самотній, як і вони, а разом з тим такий всемогутній!

— Мосье,— несміливо спитав старший,— ви, значить, не боїтесь поліцейських?

— Треба казати не «поліцейські», а «фараони», малюк,— тільки й відповів Гаврош.

Очі в меншого були розплющені, але він не казав нічого. Він лежав скраю циновки. Гаврош підіtkнув під нього ковдру, як зробила б мати, і підсунув йому під голову старе дрантя замість подушки. Потім він повернувся до старшого, який лежав посередині:

— Ну, хіба ж погано тут?

— О, ні! — відповів хлопчик.

— Чого ж ви плакали? — спитав Гаврош і, показуючи на меншого, додав: — Ну, цей карапуз — нехай уже. Але плакати такому здоровилі, як ти,— просто соромно. Це по-дурному.

В цю хвилину на палець Гавроша впала крапля смоли.

— Хай йому чорт! — сказав він.— Гніт догорає. Я не можу витрачати більше одного су на освітлення. До того, крізь щілини фараони можуть побачити світло, а їм тільки того й треба.

Буря лютувала ще несамовитіше. Крізь грім чути було, як злива січе в спину велетня-слона.

— Обдурили ми дощ,— сказав Гаврош.— Люблю я слухати, як вода дзюрчить по ногах нашого будинку. Зимі, дурепі, схотілося вернутись. Даремно вона лютує і розливає воду. Нас їй не намочити.

Аж тут сліпуче сяйво блискавки проникло крізь щілину в черево слона. Зараз же оглушливо загур-

котів грім. Хлопчики зойкнули і схопилися з циновки так швидко, що мало не звалили сітку. Але Гаврош повернув до них своє сміливе обличчя й засміявся:

— Спокійно, діти. Не розхитуйте будівлю. Оце так грім. Здорово! Краще й у театрі не буває.

Він поправив сітку, обережно штовхнув хлопчиків на постіль і гукнув:

— Треба спати, діти мої! Вкривайтесь гарненько. Я зараз гаситиму. Готові?

— Так,— відповів старший.— Мені добре, неначе пух під головою.

Гаврош поправив під ними циновку, вкрив їх аж по вуха ковдрою і втрете повторив:

— Спіть.

І погасив гніт.

За мить сітка, що під нею лежали діти, затрусилася. В багатьох місцях чути було глухе тертя, потім — металічний звук, немов хтось пазурами та зубами дер мідний дріт. З усіх боків долинав писк.

Менший хлопчик похолосів із жаху і почав штовхати ліктем брата. Але той уже спав. Тоді він наважився озватись до Гавроша — тихо-тихесенько, та-муючи подих:

— Мосье!

— Ну? — відповів Гаврош, який щойно заплющив очі.

— Що це таке?

— Пацюки,— відповів Гаврош.

Хлопчик перелякався ще дужче.

— Мосье! — знову озвався він.

— Ну?

— А що це таке пацюки?

— Пацюки — такі миші.

Це пояснення трохи заспокоїло хлопчика. Він бачив раніше білих мишей і не боявся їх. Проте він ще раз спитав Гавроша:

— Мосье!

— Ну?

— А чому нема у вас кицьки?

— Була,— відповів Гаврош,— але її з'іли пацюки.
Хлопчик затремтів.

— Мосье!

— Ну?

— Кого вони з'іли?

— Кицьку.

— Хто з'їв кицьку?

— Пацюки.

— Миші?

— Еге. Пацюки.

— Мосье, а нас ці миші не з'їдять?

— Не бійся,— відповів Гаврош.— Вони сюди не залізуть. Та і я ж тут. Нá тобі мою руку. Мовчи і спи!

Вранці Гаврош допоміг хлопчикам вилізти з черева слона, поділив з ними здобутий десь сніданок і пішов, довіривши їх вулиці, яка виховала і вигодувала його самого.

Розлучаючись з дітьми, Гаврош призначив їм побачення на тому самому місці і на прощання виголосив перед ними таку промову:

— Я тікаю, або, як кажуть, даю драпака! Якщо ви не розшукаєте своїх тата з мамою, приходьте сюди ввечері знову. Будете спати у мене.

Діти не вернулися. Їх, мабуть, підібрав якийсь поліцейський або вкрав бродячий фокусник. А може, вони просто заблудились у лабіринті паризьких вулиць.

Гаврош більше не бачив їх. Не раз він потім чухав потилицю й казав:

— Куди ж к бісусу поділись мої діти?

5 ЧЕРВНЯ 1832 РОКУ

Що ж робилося в цей час у Парижі?

У Парижі починалися великі події. Змучені злиднями й непосильною працею, робітники, ремісники, бідняки готувались повстати проти уряду. Там сиділи банкери й фабриканти. Вони дбали тільки про свої вигоди, ім було байдуже, що народ живе в нужді та в голоді.

В різних місцях Франції вибухали бунти. Їх придушували, але вони знову спалахували.

Пожежа розгоралась.

Франція дивилась на Париж. Париж дивився на передмістя Сент-Антуан. Передмістя Сент-Антуан кипіло й вирувало.

Робітники обговорювали питання: битись чи чекати.

Один робітник казав:

— Нас триста душ. Нехай кожен дасть по десять су, це вже сто п'ятдесят франків на кулі й на порох.

Другий говорив:

— Через два тижні нас буде двадцять п'ять тисяч душ і можна буде боротись з урядом.

— Я не сплю ночами,— казав третій,— бо роблю патрони.

В червні 1832 року Париж був уже готовий вибухнути.

Ранком 5 червня Сент-Антуанське передмістя набрало грізного вигляду. В галасливому плетиві вулиць знявся гамір. Там озброювалися, хто як міг.

Робітники запитували один одного:

- Де твій пістолет?
- Під блузою. А твій?
- Під сорочкою.

На вулицях перед майстернями юрмився народ і шептався.

Робітники чекали представників повсталих передмість. Паролями обмінювались майже вголос і відкрито.

Величезна процесія рушила по Парижу. Вигнанці всіх націй, що знайшли притулок у Парижі, несли прапори: іспанські, італійські, німецькі, польські. Діти вимахували зеленими гілками. Далі грізним натовпом ішли робітники: вантажники, каменярі, теслі, малярі, друкарі. З бічних алей бульварів, з балконів, з вікон, з дахів дивилися стурбовані буржуа.

Занепокоєна влада мала проти загрозливого натовпу двадцять чотири тисячі солдатів у Парижі і тридцять тисяч у передмістях.

Коли натовп і війська зустрілись, знялася буря, дощем стало падати каміння, почалася стрілянина.

Люди видирали з землі стовпи, стріляли з пістолетів; починали рости барикади. Прибігли солдати, драгуни стали рубати шаблями, натовп розсипався в усіх напрямах. Скрізь залунали вигуки:

— До зброї!

Ці вигуки миттю рознеслися по всіх вулицях. Люди розбивали ліхтарі, розпрягали екіпажі, розбиравали брук, висаджували двері будинків, видирали з землі дерева, викочували з льохів бочки, нагромаджували на вулиці каміння, меблі, дошки — будували барикади.

Менше ніж за годину, наче з землі, поблизу ринків, виросли двадцять сім барикад.

Настав вечір.

Скрізь ходили військові патрулі, обшукували пе-рехожих, арештовували підозрілих. Тюрми були повні-повнісінky. В них не вистачало місця. Багато арештованих лежали просто неба.

В будинках забарикадувались. Жінки й матері хвилювалися, чути було тільки: «Ох, боже май! Він і досі ще не повернувся». Лише зрідка розлягався стукіт коліс екіпажів. Стоячи на порозі, мешканці

прислухались до гомону, криків, шуму, глухого та невиразного, про який казали: «Це кавалерія», або: «Це везуть гармати». Лунали звуки сурм, барабанів, постріли, моторошно дзвонили на сполох.

Настала ніч. Повстання грізним полум'ям освітлювало Париж.

ГАВРОШ У ПОХОДІ

Після сутічки перед Арсеналом натовп сколихнувся і бурхливими потоками розлився по вулицях. В цей час вулицею Меніль-Монтан ішов обшарпаний хлопець. В руках у нього була гілка альпійської верби. Угледівши на вітрині крамниці старий пістолет, хлопець кинув гілку на брук і крикнув до хазяйки крамниці:

— Я позичаю у вас цю машинку, тітонько!

І втік з пістолетом.

На бульварі він помітив, що його пістолет без курка. Він докірливо глянув на пістолет.

— От я збираюсь воювати,— сказав він,— а ти не збираєшся.

На Сенжанському ринку, де караул уже обезбройли, Гаврош приєднався до натовпу робітників і студентів. Майже всі були озброєні.

— Куди ми підемо? — спитав Гаврош.

— Ходімо з нами,— відповіли йому.

Гаврошеві найбільше сподобався чоловік у червоному жилеті, якого всі звали Багорель. Він почував себе, мов риба у воді.

Побачивши цей жилет, один перехожий злякався і крикнув:

— Ось ідуть червоні!

— Червоні! Червоні! — повторив Багорель.— Чого ви лякаєтесь, буржуза?

Тут він побачив на стіні відозву паризького архієпископа і зірвав її. Це сподобалось Гаврошеві.

ГАВРОШ ДОПОМАГАЄ БУДУВАТИ БАРИКАДУ

Повертаючи з вулиці Сен-Дені на вулицю Шанверрі, тогоджий перехожий бачив перед собою немов лійку, що звужувалась удалині. В кінці цієї дуже короткої вулиці ряд високих будинків перегороджував прохід до ринків і утворював глухий кут. В глибині цього тупика стояв невисокий будинок. То був відомий шинок «Корінф», де збирались революціонери.

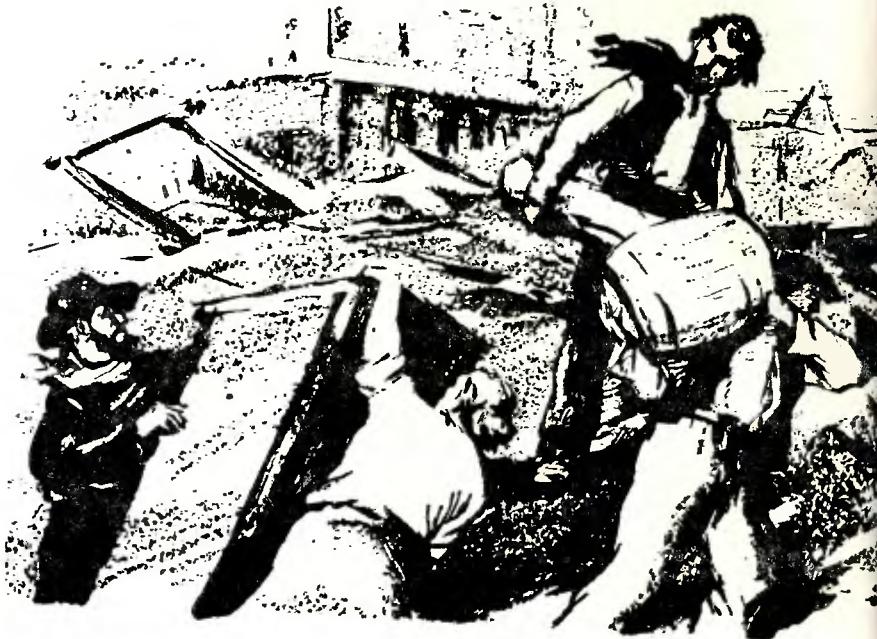
Коли тут з'явився натовп, переляк охопив усю вулицю. Всі перехожі зникли. В одну мить крамниці, майстерні, ворота, вікна, віконниці скрізь позачинялися. Тільки «Корінф» не зачинився; натовп посунув у нього.

За кілька хвилин з грат перед вітриною шинку виламали з двадцять залізних прутів. Брук перед шинком розкопали. Гаврош з Багорелем перейняли по дорозі і перекинули віз із трьома бочками вапна. Їх накрили камінням. Один із студентів поліз у льох, і всі порожні бочки хазяїна «Корінфа» пішли на ту барикаду. Робітники і студенти підперли бочки двома великими купами щебеню. З фасаду сусіднього будинку зірвали балки й поклали їх на бочки. Незабаром майже всю вулицю перегороджувала барикада, вища за людину.

Дощ ущух. Підійшли нові повстанці. Вони принесли барило пороху, корзину з пляшками сірчаної кислоти і два чи три карнавальні факели. Розбили єдиний ліхтар, що був на вулиці Шанверрі. Потім побили ліхтарі й на сусідніх вулицях.

У кухні розвели вогонь і заходились виливати кулі з кухлів, ложок, виделок — усього олов'яного посуду, що був у шинку.

Щасливий, сяючий, Гаврош не присідав ні на хвилину. Він ходив, бігав, галасував, сипав дотепами. Він з'являвся скрізь. Його голос чули весь час. Перед ним ніякові ли ледарі, він оживляв лінивих, підносив дух утомлених, будив замріяних. Одних він звеселяв, другим надокучав, третіх сердив —

усіх розворушував. Він то штрикав студента, то щипав робітника, то зупинявся, то біг далі.

Гавроша страшенно дратував його пістолет без курка. Він чіплявся до всіх.

— Дайте мені рушницю! Чому не дають мені рушниці?

— Рушницю тобі? — засміявся один з революціонерів.

— А чому ні? — відповів Гаврош.

— Коли їх буде досить у дорослих, тоді дадуть і дітям.

Гаврош гордовито повернувся до нього.

— Якщо тебе вб'ють раніше, ніж мене, я візьму твою рушницю.

Тогочасні газети, які писали, ніби барикада на вулиці Шанврері сягала другого поверху, помилялись. Насправді вона була футів шість-сім заввишки. Збудовано її було так, що захисники барикади могли або ховатися за нею, або сходити на її гребінь по

четириох рядах круглого каміння, покладеного зсередини один на один. Зовні барикада справді мала грізний і неприступний вигляд. Між стіною будинку і барикадою залишили щілину, в яку могла пролізти людина. В барикаду встремили й закріпили вірьовками дишель омнібуса на якому майорів червоний прапор.

Збудувавши барикаду і поставивши на ній прапор, повстанці витягли на вулицю стіл. Один із студентів став на нього. Його товариш приніс скриню, в якій було повно патронів.

Студент, усміхаючись, почав роздавати патрони. Кожен одержав по тридцять штук. У багатьох був порох, і вони почали виливати кулі і готовувати нові патрони. А барило з порохом стояло на столі біля дверей.

Сигнал на збір не стихаючи лунав по всьому Парижу, і на монотонний звук його на барикаді, нарешті, звернули увагу.

Цей звук котився зловісними хвилями, то віддаляючись, то наближаючись.

Всі, не поспішаючи, з урочистою серйозністю зарядили рушниці. Студент поставив трьох вартових поза барикадою.

Зарядивши рушниці, розставивши вартових, самотні на цих страшних безлюдних вулицях, оточені німими й немов мертвими будинками, оповиті темрявою ночі, рішучі, спокійні,— вони чекали.

На барикаді запалили смолоскип. З трьох боків його обіклали камінням для захисту від вітру. Світло смолоскипа падало на червоний прапор.

НІЧ НА БАРИКАДІ

Настала ніч. Ніхто не з'являвся. Чути було тільки невиразний шум та зрідка десь далеко — постріли. Цей тривалий перепочинок доводив, що уряд не гаяв часу й збирав сили. На п'ятдесят революціонерів наступало шістдесятитисячне військо.

Гаврош сидів у шинку і при тьмяному свіtlі двох свічок лив патрони.

Один з революціонерів, той, що сміявся з Гаврошом, коли він просив рушницю, увійшов і сказав:

— Ти малій, і тебе не побачать. Вийди за барикаду, прослизни попід будинками, оглянь вулицю, а тоді розкажеш мені, що там робиться.

— Значить, і малі придатні до чогось! — гордо сказав Гаврош.— Це дуже добре. Я йду.

Хлопець по-військовому віддав честь і спритно прослизнув крізь щілину в барикаді на вулицю.

Минула година. На церкві Сен-Меррі пробило десяту. Два студенти з карабінами в руках сіли біля отвору. Вони мовчали і дослухалися, намагаючись уловити далекий і приглушений шум кроків.

Раптом серед цієї зловісної тиші почувся молодий, чистий, веселий голос. Він долинав з вулиці Сен-Дені; хтось співав пісеньку, що закінчувалась кукуріканням.

Студенти радісно потиснули один одному руки.

— Це — Гаврош, — сказав один.

— Він подає нам сигнал, — відповів другий.

Інспективні кроки порушили тишу безлюдної вулиці. Чез барикаду переліз хтось, меткіший за клоуна, і перед студентами став задиханий Гаврош.

— Мою рушницю! — крикнув він. — Ідуть!

По всій барикаді пробіг немов електричний струм. Чути було, як руки шукають рушниць.

— Хочеш, бери мій карабін, — сказав студент.

— Я хочу велику рушницю, — відповів Гаврош.

Всі зайнняли свої бойові пости.

Минуло ще кілька хвилин. Потім почувся розмірений тупіт багатьох ніг. Цей тупіт наблизався поволі, але безупинно.

Раптом тупіт замовк. У кінці вулиці, здавалось, чути було дихання багатьох людей. Але не видно було нікого.

Несподівано з нічної темряви пролунав зловісний голос:

— Хто йде?

В ту ж мить почувся стукіт рушниць, поставлених на брук.

— Французька революція! — звучно і гордо відповів студент.

— Плі! — скомандував голос.

Пурпурова блискавка освітила фасади всіх будинків.

Страшний залп сколихнув повітря над барикадою. Червоний прапор упав. Куль було так багато, що вони, наче пилкою, перерізали держак прапора, тобто дишель омнібуса. Відскочивши од карнизів, кулі потрапили всередину й кількох чоловік поранили.

— Не будемо витрачати пороху, товариші! — крикнув командир повстанців. — Не стріляйте, поки вони не ввійдуть у вулицю.

— І насамперед, — сказав студент, — знову піднесмо прапор.

І він узяв прапор, що лежав біля його ніг.

З темряви чути було стукіт шомполів у дулах рушниць. Солдати заряджали їх знову.

Другий залп гримнув над барикадою.

Під постріли й зойки поранених нападники здерлися на барикаду. Вони зайняли вже дві третини барикади, але не стрибали вниз, наче не наважувалися або побоювались пастки. Вони дивилися в темну середину, як дивляться на лігво лева. Смолоскип ледве освітлював багнети, волохаті шапки та схвильовані обличчя.

— Заждіть! Не стріляйте наосліп! — крикнув студент.

І справді, в такій метушні повстанці могли поранити один одного. Вони піднялися на другий поверх шинку і на горище, звідки їм зручніше було стріляти по солдатах. Найрішучіші стали попід стінами будинків.

Все це відбувалося спокійно і без поквапливості. Обидві сторони націлювались в упор: відстань між ними була така незначна, що можна було перемовлятись. Офіцер у густих еполетах простяг уперед шпагу і крикнув:

— Кладіть зброю!

— Плі! — скомандував командир повстанців.
З обох боків вистрілили разом, і все зникло
в диму.

Застогнали поранені.

Коли дим розвіявся, стало помітно, що ряди бійців
з обох боків порідшали, але стояли на тих же міс-
цях і мовчки заряджали рушниці.

І раптом залунав гучний голос:

— Забирайтесь, або я висаджу барикаду в по-
вітря!

Всі повернулись у той бік, звідки лунав голос.
Командир повстанців увійшов у шинок, взяв там
барило з порохом і, скориставшись з диму, який
немов туманом, оповив середину барикади, прослиз-
нув попід нею до заглибини в камінні, куди був
устромлений смолоскип. В одну мить він вирвав
його і поставив на його місце барило з порохом.
Тепер усі солдати й офіцери, з'юрмившись на проти-
лежному боці барикади, дивилися, як він підносив
смолоскип до страшної купи, де виднілось розбите
барило з порохом, і загрозливо кричав:

— Забирайтесь, або я висаджу барикаду в по-
вітря!

— Висади барикаду? — гукнув один сержант.—
Але й себе разом з нею.

— І себе разом з нею,— відповів командир і на-
блізив смолоскип до барила.

Але на барикаді не залишилось уже нікого. Напа-
дники, кинувши своїх поранених і вбитих, безлад-
но тікали до протилежного краю вулиці й зникали
в темряві.

Нападники не йшли більше в атаку. Чути було,
як вони ходили та гомоніли на протилежному кінці
вулиці. Може, вони чекали нового наказу, а може,
дожидали підмоги, перше ніж ще раз атакувати цю
страшну барикаду. Повстанці розставили вартових.
Студенти-медики, які були серед них, перев'язували
поранених. З шинку винесли всі столи. Ними змі-
нили барикаду.

Після цього командир покликав Гавроша. Хло-
пець весело підбіг до нього.

— Хочеш зробити мені послугу? — спитав ко-
мандир.

— Яку завгодно,— відповів Гаврош.

— Бачиш цей лист?

— Бачу.

— Візьми його. Зараз же покинь барикаду і завтра
вранці передай його, кому вказано на адресі.

— Гаразд,— відповів хлопчик,— але тим часом
барикаду візьмуть, а мене тут не буде.

— Атакуватимуть, мабуть, на світанку, а до по-
лудня барикади не здобудуть.

— А якщо я віднесу вашого листа завтра
вранці? — спитав Гаврош.

— Тоді буде пізно. Барикаду, можливо, оточать,
усі вулиці будуть зайняті, і ти не зможеш вийти.
Іди зараз.

Гаврош стояв у нерішучості, сумно чухаючи вухо.
Раптом він стрепенувся, мов птах, і взяв лист.

— Гаразд,— сказав він і побіг.

Він вирішив: «Тепер нема ще й дванадцятої.
Я віднесу листа і встигну повернутися вчасно».

ГАВРОШ РОЗРАХУВАВ ПРАВИЛЬНО

Виконавши доручення командира повстанців, Гаврош пішов, або, краще сказати — полетів назад, мов звільнений птах. Він заглибився у пітьму між рядами чорних будинків і загубився в ній, неначе дим у тумані. Можна було подумати, що він розвіявся і зник, якби обурених буржуа не розбудив раптом дзенькіт розбитого скла і страшний гуркіт од ліхтаря, що впав на землю. То Гаврош проходив вулицею. Ідучи попід будинками, де люди або спали, або тримтили з жаху, він на весь голос співав.

Раптом він зупинився.

Його котячі зіниці вгледіли під ворітами одного будинку ручний візок і якогось чоловіка, що спав у ньому.

Гаврош догадався, що цей чоловік п'яний.

«От,— подумав Гаврош,— користь літніх ночей. Чоловік засинає у візку. Візок я візьму для республіки, а п'яніцю залишу монархії».

В голові його сяйнула близкуча думка.

«Цей візок дуже придатсья для нашої барикади».

Гаврош обережно потяг візок за задок, а п'яного за ноги, і через хвилину п'яний спокійно спав собі на бруку.

Гаврош схопив візок за ручки й побіг до ринку, штовхаючи візок перед собою і знімаючи страшний гуркіт.

Це було небезпечно. По дорозі, в королівській друкарні, був караул. Гаврош не подумав про нього. В караулі стояли солдати з паризьких околиць. Гуркіт розбудив їх, і над похідними ліжками стали підводитись голови. Два ліхтарі, розбиті один за одним, після, яку співали на повен голос,— було чого злякатись полохливим вулицям, де лягають спати зараз по заході сонця. А Гаврош цілу годину бушував тут, мов муха в плящі. Сержант загону прислухався і ждав.

Страшний гуркіт візка увірвав сержантові терпець, і він вирішив піти на розвідку.

— Тут їх ціла банда,— сказав він.— Будьмо обережні.

І сержант тихенько вийшов з караульні.

Завертаючи за ріг вулиці, Гаврош зненацька зіткнувся з військовим мундиром, ківером і рушницею.

— А, диви! — сказав Гаврош.— Це ж він. Добри-вечір, громадський поряднику.

— Куди ти йдеш, негіднику? — grimнув сержант.

— Громадянине,— відповів Гаврош.— Я не назував вас іще буржуєм. То чому ж ви ображаете мене?

— Куди ти йдеш, шельмо?

— Мосьє,— сказав Гаврош,— учора ви, може, й були розумною людиною, але сьогодні вранці вас розжалували.

— Я питую, куди ти йдеш, паскудо?!

— Ви говорите дуже люб'язно,— відповів Гаврош.— Ій-бо, вам не можна дати ваших років. Вам слід було б спродати всю вашу шевелюру по сто франків за волосинку. Ви мали б п'ятсот франків.

Сержант наставив на нього багнет.

— Чи скажеш ти мені, куди йдеш, падлюко?!

— Я, мосьє генерал, іду по лікаря для своєї дружини.

— До зброй! — загорлав сержант.

Гаврош умить оцінів становище. Візок його підвів, візок мав і боронити його.

В ту мить, коли сержант зібрався атакувати Гавроша, той щосили штовхнув на нього візок. Сержант упав у рівчак, а його рушниця вистрілила в повітря.

На крик сержанта з караульні вибігли вартові, вистрілили навмання, а потім зарядили рушниці й вистрілили ще раз.

Гаврош кинувся тікати й пробіг п'ять чи шість вулиць. Віддихуючись, сів він на стовпчик на розі якоїсь вулиці і прислухався.

Відпочивши, він побіг далі.

— На чому я спинився? — спитав сам себе і знову заспівав...

АРТИЛЕРІЯ ПРОТИ БАРИКАДИ

Розвиднялося швидко. Та жодне вікно, жодні двері не відчинилися. Військо, як ми казали, покинуло Шанврері. Вона здавалась вільною. Проте жодної живої душі не з'являлося на перехрестях.

Нічого не було видно, зате було дещо чути. Десятка відбувався якийсь таємничий рух. Очевидно, критичний момент наближався. Як і напередодні ввечері, караульні пости відійшли з вулиці на барикаду.

Коли командир узяв карабін і став коло бійниці, всі замовкли. Попід стіною з кругляків лунали короткі сухі звуки. То заряджали рушниці.

Брязкіт ланцюгів, гуркіт, стукіт міді об брук сповіщали про наближення чогось страшного.

Нарешті показалась гармата. Її везли артилеристи.

— Плі! — вигукнув командир повстанців.

З барикади пролунав залп. Хмара диму оповила і гармату, і людей. Через кілька секунд, коли дим розвіявся, гармата й люди показалися знову. Солдати повільно підкочували гармату до барикади.

Гармата вистрілила.

— А ось і я! — гукнув веселий голос.

В той момент, коли ядро вдарило в стіну барикади, всередину її вскочив Гаврош.

На барикаді Гаврош справив більше враження, ніж ядро.

Ядро застряло в купі уламків. Воно тільки розбило одне з коліс омнібуса й доконало старий візок.

— Ану ще раз! — крикнув артилеристам один з повстанців.

Гавроша обстутили. Правда, він не встиг нічого розповісти, бо командир, увесь третячи, відвів його вбік.

— Чого ти прийшов сюди?

— Отакої! — відповів хлопець.— А ви?

— Хто дозволив тобі повернутись? — суворо співав командир.— Чи передав ти принаймні мій лист?

— Я передав лист швейцарові, громадянине. В будинку спали. Вона дістане його, як прокинеться.

Командир посылав той лист з подвійною метою: попрощатися з нареченою і врятувати Гавроша від загибелі.

А Гаврош тим часом був уже на протилежному кінці барикади і кричав:

— Де моя рушниця?

Йому дали рушницю.

Гаврош попередив товаришів, що барикада оточена. Добутись сюди йому було дуже важко. Всі вулиці забиті військом.

Нападники, невдоволені першим гарматним пострілом, не повторювали стрільби.

Рота піхоти зайняла кінець вулиці за гарматою. Солдати розібрали брук, збудували з каміння низенький мур і залягли за ним.

Обложені почули характерний гуркіт, коли з зарядних ящиків витягають картеч. Потім вони побачили, як командир гармати змінив приціл і трохи повернув жерло гармати ліворуч. Потім солдати заходились заряджати її. Командир сам схопив гніт і підніс до вогню.

— Нахиліть голови! Притуліться до стіни! — за-

кричав командир повстанців. І всі впали навколошкі попід барикадою.

Але перше ніж встигли виконати цей наказ, гармата вистрілила.

Постріл був скерований на вихід з редуту. Картеч, одскочивши від стін, вбila трьох і поранила двох чоловік.

Нападники продовжували стріляти. Постріли з рушниць чергувались з картеччю, але не завдавали великої шкоди.

Артилеристи швидко підкотили другу гармату і поставили її поруч з першою.

Через кілька секунд по барикаді стріляли вже обидві гармати. Загони війська своїм вогнем підтримували артилерію.

З двох гармат одна стріляла картеччю, а друга — ядрами.

— Треба приборкати ці гармати,— сказав командир і вигукнув:

— Стріляйте в артилеристів!

Барикада розпочала шалену стрілянину. Сім чи вісім залпів розляглися один за одним. Вулицю виповнив густий дим; через кілька хвилин крізь дим можна було розгледіти, що дві третини артилеристів лежать біля коліс гармат. Постріли порідшли.

— Ну ѿ здорово! — сказав один з робітників командирові. — Адже це — успіх!

Командир похитав головою й відповів:

— Ще чверть години такого успіху, і на барикаді не залишиться й десяти патронів.

Гаврош почув ці слова.

МАЛЕНЬКИЙ ГЕРОЙ

Раптом на барикаді помітили, що хтось спустився на вулицю і стойть під кулями.

То Гаврош взяв у шинку кошик, вийшов через щілину в барикаді і заходився спокійнісінько висипати в нього патрони з патронашів убитих солдатів.

— Що ти там робиш? — спитали його з барикади.

Гаврош підвів голову.

— Наповняю кошик, громадянине.

— Хіба ти не бачиш картечі?

Гаврош відповів:

— То що, це дощик іде, велике діло!

— Іди назад! — крикнув начальник.

— Зараз.

І побіг далі на вулицю.

З двадцяtero мертвих лежало на вулиці. Двадцять патронашів. Чималий запас патронів для оборонців барикади...

Під прикриттям диму та завдяки своєму маленькому зростові Гаврош спромігся непомітно пройти по вулиці досить далеко.

Він посувався плацом, рачкував, брав кошик у зуби, звиваючись повз од мертвого до мертвого і висипав з їхніх патронашів патрони у кошик так спритно, як мавпа лущить горіхи.

Гаврош був іще недалеко від барикади, але обложені не наважувались кричати йому, щоб не привернути уваги ворогів.

Посуваючись уперед, Гаврош дістався до місця, де дим од пострілів був уже прозорий.

Солдати, скуччені на розі вулиці, почали показувати один одному на якусь істоту, що ворушилася серед диму.

В той момент, коли Гаврош звільнив од патронів сержанта, що лежав біля стовпчика на тротуарі, куля вдарила в труп.

— Ого! — сказав Гаврош.— Вони вбивають моїх небіжчиків.

Друга куля викреслила іскри з каменя поруч з ним. Третя перекинула його кошик.

Гаврош випростався на весь зріст, узявшись в боки і повернувшись до стрільців, заспівав:

Шкода жителів Нантера,
Це провина тут Вольтера.
Тяжко жити в Поллессо,
Це провина тут Руссо!

Потім Гаврош підняв кошик і поклав туди всі патрони, що були випали. Далі підповз ближче до ворога і спорожнив ще один патронташ. Тут у нього мало не влучила четверта куля. Гаврош заспівав знову:

Ні, я не нотар пихатий,
Це Вольтер тут винуватий.
Ох, я пташечка-пташина,
Звісно, тут Руссо провина.

На п'яту кулю він відповів ще одним куплетом.

Видовище було страшне. Гаврош, в якого стріляли, глузував з тієї стрілянини. Вона, здавалось, дуже потішала його. На кожен постріл він одповідав куплетом. Солдати сміялись, цілячись у нього. Він лягав, підводився, ховався під ворітами, стрибав, зникав, з'являвся знову, тікав, повертається, показував довгого носа у відповідь на постріли й наповнював свій кошик. Повстанці стежили за ним, ледве зводячи дух од тривоги. Барикада тремтіла. А Гаврош співав...

Нарешті, одна куля наздогнала хлопця. Гаврош похитнувся і впав. Всі на барикаді скрикнули від

жаху. Але Гаврош підвівся. По його обличчю текла кров. Він підняв обидві руки, глянув у той бік, звідки в нього вистрілили, і заспівав:

Я спіткнувся неумисно,
Це Вольтер тут винен, звісно.
Покотився я в рівчак —
Знову винен тут...

Гаврош не доспівав. Куля примусила його замовкнути. Він упав і більше не ворухнувся.

Маленький герой був убитий.

З М И С Т

Дитина Парижа	3
Маленький Гаврош піклується про ще менших	5
5 червня 1832 року	15
Гаврош у поході	18
Гаврош допомагає будувати барикаду	19
Ніч на барикаді	22
Гаврош розрахував правильно	27
Артилерія проти барикади . .	29
Маленький герой	32

ВІКТОР ГЮГО

ГАВРОШ

Рассказ

(На украинском языке)

Для младшего школьного возраста

Перевод с французского

Рисунки Михаила Сауловича Туровского

Издательство «Беселка», Киев, Бассейная, 1/2

Редактор І. Г. Сидоренко

Художній редактор Б. С. Крюков

Технічний редактор М. Н. Калиш

Коректор Л. Є. Скрипченко

I. B. № 356

**Здано на виробництво 1. X. 1976 р. Підписано
до друку 21. XII. 1976 р. Формат 60×90^{1/16}. Па-
пір друк. № 1. Фіз. друк. арк. 2,25. Обл.-вид.
арк. 1,62. Умови друк. арк. 2,25. Тираж
500 000. Зам. 1745. Ціна 7 коп.**

Видавництво «Беселка», Київ, Басейна, 1/2.

**Львівська книжкова фабрика «Атлас»
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР.
Львів, Зелена, 20.**

7 коп.

